

Stedenbouw van verschillen

Verslag Stedenbouw symposium SfA – door Johanna van der Werff, KAdE Architectuurcentrum

De crisis in de bouw lijkt verlamdend te werken op opdrachtgevers, architecten en stedenbouwers. Nederland heeft te maken met leegstand: 7 miljoen m² kantoorruimte staat leeg en die hoeveelheid gaat eerder toenemen dan afnemen. Gemeenten kampen met desastreuze tegenvallers als het gaat om grond die bestemd was bebouwd te worden, maar waarin met de crisis een kentering is gekomen. Daarnaast hebben vooral perifeer gelegen gemeenten te kampen met krimp. Publiek opdrachtgeverschap ligt stil. Het private deel van opdrachtgevend Nederland likt zijn wonden en houdt zich koest, in afwachting van betere tijden. Hoe diep zit de crisis in de zenuwen van opdrachtgevend en bouwend Nederland, tussen de oren van de onderwijspraktijk en zijn er al sprankjes hoop of tekenen van herstel te bespeuren?

Het Stimuleringsfonds voor Architectuur werkt in opdracht van het ministerie van OCW aan een driejarig programma ter versterking van de stedenbouw. Op woensdag 25 mei jl. tijdens het Stedenbouw symposium georganiseerd door het SfA in Rohm and Haas, stond een aantal vragen centraal: Wie zijn de opdrachtgevers die de stedenbouw door de crisis heen helpen? En verdwijnt de publieke stedenbouw uit Nederland?

De materie blijkt lastig en is niet homogeen. Het meest heldere beeld komt naar voren bij meer eenduidige projecten als 'primaire levensvoorwaarden' van de samenleving. Neem de kustverdediging die met het oog op de naderende zeespiegelstijging, in voorbereiding is. Hier is de Rijksoverheid (publieke) opdrachtgever, zoals blijkt uit een presentatie van H+N+S. Een typisch staaltje van Nederlandse trots, waarvan vele voorbeelden uit het verleden bekend zijn, vaak projecten ter bestrijding van crises. Ook zijn er voorbeelden van grote infrastructurele projecten die de economie ruim baan geven. Maar daarna valt het stil. De praktijk laat zien dat niet alleen ons land te maken heeft met een stagnatie op het gebied van opdrachtgeverschap. Weliswaar zijn er 'private' uitzonderingen, multinationals die hun stempel op stedenbouw drukken en bijvoorbeeld prijzen uitloven, zoals de Siemens City Award. Maar dit zijn positieve uitzonderingen. Partijen wachten af en vrezen voor wat er komen gaat. Kan men nog ontkomen aan het afboeken van grondwaarden en gebouwen en het incasseren van verlies?

De ochtendsessie tijdens het symposium besteedde aandacht aan de vraag of en hoe het onderwijs zich tot deze veranderingen verhoudt of zou moeten verhouden. Moet men tegenwicht bieden of meegaan met ontwikkelingen in de praktijk? Top-down stedenbouw is op zijn retour, dat is alom te constateren. Het klassieke masterplan verdwijnt en wat resteert zijn afspraken op hoofdlijnen. Stedenbouw als vak lijkt in zijn geheel naar de achtergrond geschoven en stadsvormende processen verlopen anders dan voorheen, zijn complexer en meer versnipperd. Begrippen als Open Urbanism en de stedenbouwkundige als 'mediator' met een integrerende in plaats van een regisserende rol, doen hun intrede. Is er reden voor ernstige zorg onder stedenbouwkundigen? In het onderwijs lijkt de reactie laconiek. Hoe kan je ook anticiperen op een ontwikkeling die nog niet is uitgekristalliseerd? Op zich is dit niets nieuws: de opleidingen herpositioneren zich continu omdat de markt altijd in beweging is. Toch dienen ook de opleidingen in te springen op de veranderende

praktijk door te onderwijzen in analyse, proces en adressering van interventies. Dus ook zelf initiëren, partijen betrekken en draagvlak creëren.

De middagsessie zoomt – onder de energieke leiding van Guido Wallagh – dieper in op de stand van het huidige opdrachtgeverschap. Al langer is er een aantal tendensen te bespeuren. Het publieke opdrachtgeverschap was, ver voor de crash waarin we nu zitten, al deels uitgehold. Gedurende geruime tijd is te constateren dat het aantal stedenbouwkundigen binnen de gemeentelijke overheden afneemt, zo blijkt ook uit de presentatie van architectuurcentrum AORTA. AORTA onderzocht de kwaliteit van de gemeentelijke stedenbouwkundige diensten in de provincie Utrecht en concludeert dat diensten werken met mensen zonder geëigende opleiding of gemeente zonder dienst zonder meer. En deze conclusies gelden voor de meerderheid van de gemeenten in Nederland. Dit is een merkwaardige ontwikkeling gezien het feit dat de Ruimtelijke Ordeningstaak steeds meer is verlegd van de rijksoverheid naar lagere overheden, onder het motto: 'Centraal wat moet, decentraal wat kan'. Centraal toezicht of centrale regie is sindsdien goeddeels afwezig: het resultaat zijn ruimtelijke plannen op gemeentelijk niveau die niet aansluiten of strijdig zijn met de plannen van de buurgemeente(n). De reële behoefte – en het is de vraag of er een behoefte is aan nieuwe kantoren of bedrijventerreinen met de huidige prominente leegstand – komt eenvoudigweg niet in beeld. Dat vereist een hoger toetsingsniveau, terwijl juist dat ontbreekt. De gemeentelijke stedenbouwer ziet zijn rol teruggebracht tot die van vergadertijger. De oproep van Roelof Bleeker, voormalig wethouder in Enschede, tijdens de middagsessie om meer regie vanuit de hogere overheid is in dat verband illustratief: 'Wij kunnen het niet alleen!'.

En helaas ook van de corporaties, voorheen belangrijke opdrachtgevers naast gemeenten met een grote sociale taak, valt weinig te verwachten. Corporaties beperken zich meer tot hun kerntaken, ondermeer om concurrentievervalsing met 'echte' marktpartijen te voorkomen.

De crisis in de private stedenbouw werd goed geïllustreerd door Mariet Schoenmakers van MA Concepts. Zij hield een pleidooi om in deze lastige tijden door te zetten en energie te steken, juist in moeilijk lopende projecten. Natuurlijk kent Schoenmakers de realiteit, de tijden zijn voor marktpartijen rigoureus veranderd: 'Niemand heeft geld' en '60 % van de behoefte is weg'. Ligt daarin dan toch de pijn van het verhaal? In de tijd dat de motor van de economie nog probleemloos snorde, wisten opdrachtgevers zich verzekerd van een vraag. Bedrijventerreinen dijen massaal uit en kantoorcomplexen groeiden tot aan de hemel. Gemeenten gingen ieder voor zich graag mee in de veronderstelde behoefte en de markt was in grote lijnen leidend of op zijn minst (in)formeel partner in de manier waarop werd gebouwd. Nu die vraag overspannen is gebleken, is een vacuüm ontstaan in de stedenbouw waarmee eigenlijk niemand raad weet. Dat er iets niet helemaal goed ging – stedenbouw behoort immers tot de publieke taken, vraagt om algemene belangenafwegingen terwijl in de praktijk vooral de markt de bepalende factor was, waar gemeenten maar wat graag achteraan liepen – is daarbij al geen onderwerp meer.

En hoe nu verder? Kunnen we wel verder? Behalve voor kustverdediging, infrastructuur of andere primaire levensbehoeften is er voor stedenbouw weinig geld beschikbaar. Het ministerie van Ruimte is er niet gekomen en VROM is opgesplitst. Wat resteert, is een Ministerie van Infrastructuur en Milieu. De tijd van de grote gebaren lijkt definitief voorbij. De grote geldschietters zijn er niet meer. Het accent komt te liggen op stedelijke inbreidingen. De weilanden laten we voor wat ze zijn. We

zullen niet ontkomen aan sloop van wat ten onrechte is gebouwd, want de praktijk van leegstand wijst uit dat er geen behoefte aan was.

Maar hier dient zich het goede nieuws aan. Het intensiveren en kwalitatief verbeteren van de bestaande stad was lang vergeten, maar is helemaal terug. In de huidige crisis is er ruimte en noodzaak voor kleinschaliger stedenbouw, gefaseerd, waarbij collectieven gezamenlijk financieren, vanuit de gebruiker, bottom-up en fijnmazig. Gezien de complexiteit van dit soort processen vergt het een andere, *finetunende* en intensieve werkwijze waar langzaam naar toe gewerkt moet worden. Goede en inspirerende voorbeelden zijn er te vinden, zoals het Oliemolen Kwartier (OMK) in Amersfoort. Eén voorbeeld, maar er zijn meer *cases*. In feite staat iedere *case* op zichzelf en heeft zijn eigen karakteristieken. Toch kun je algemene lijnen destilleren: als er een wil is, een behoefte, gebruikers, een lange adem en een aantal bevlogen geesten die in staat zijn in collectieven te denken en die niet gemotiveerd worden door de drang tot snel *cashen*, dan is er grote kans dat een project kan slagen.

Het is dus geen tijd van kommer en kwel alleen. Juist nu zijn overwogen, afgepaste projecten in de bestaande stad, slow stedenbouw en zorgvuldig maatwerk gewenst en op deze projecten zou de stedenbouw als discipline zich wellicht meer en meer moeten richten. Dit kunnen bottom-up projecten zijn, vanuit particulier of collectief opdrachtgeverschap, private initiatieven, maar ook gemeenten zouden het voortouw kunnen nemen. Dat vraagt versterking van stedenbouwkundige diensten van gemeenten, want het intensiever gebruiken van het bestaande stedelijke weefsel vergt veel inventiviteit en inzet van capaciteit van gemeenten. Het roer moet om: een dynamische stedenbouw met andere partners en met verschillen: verschillen in sturing, tempo, kwaliteit, verdienmodellen, samenwerkingsvormen, interventies en visies.